

Historiatonta historianfilosofiaa

■ JOUNI-MATTI KUUKKANEN

Day, Mark: *The Philosophy of History*. Continuum 2008.

Kiinnostus historianfilosofiaa kohtaan on virinnyt merkittävästi viimeisen noin viidentoista vuoden aikana. Todisteena tästä on uuden julkaisun *Journal of the Philosophy of History* perustaminen pari vuotta sitten. Se pyrkii keskittymään maineikasta *History & Theory* -lehteä suuremmin historian filosofisiin ongelmiin metodologisten ja teoreettisten kysymysten sijaan. Toisena esimerkkinä trendistä voisi mainita lähes 600 sivuisen teoksen *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, jonka Blackwell-kustantamo julkaisi viime vuonna.

”Historianfilosofia” pitää sisälleen monenlaisia suuntautumistapoja. Kuuluisin on ehkä ns. spekulatiivinen historianfilosofia, johon liitetään sellaiset nimet kuten Friedrich Hegel, Karl Marx, Oswald Spengler ja Arnold J. Toynbee. Francis Fukuyaman 1990-luvulla ilmestyneen kirjan *The End of History and the Last Man* (1992) voi nähdä jatkaneen tätä suuntausta. Sodan jälkeisinä vuosikymmeninä kukoisti analyttinen historianfilosofia, jonka tunnetuimpia edustajia olivat Carl Gustav Hempel, Arthur C. Danto ja William Dray. Hempelin yritys luonnehtia historiallista selitystä tieteellisten lakien ja hänen ”peittävän lain” mallinsa avulla ovat monen historioitsijan muistissa pahamaineisena esimerkkinä historianfilosofian tutkimukselle vieraasta ja tarpeettomasta teoretisoinnis-

ta. Hayden Whiten voi sanoa aloittaneen uuden narratiivisen käänteeseen historianfilosofiassa 1970-luvun alussa, joka sai pian seurakseen mm. Paul Ricoeurin, Jörn Rüsenin ja Frank Ankersmitin. Keskeiseksi kysymykseksi nousi historian tutkimusta jäsentävä esitystapa ja ero kirjallisuuteen historian tutkimuksen tieteellisyyden sijaan. Toisaalta narratiivisen käänteeseen voi sanoa johtaneen myös analyttisen historianfilosofian uuteen orastavaan nousuun. *Journal of the Philosophy of History* -lehden päätoimittaja ja yksi sen perustajista, Ankersmit, on narratiivisen käänteeseen merkittävimpiä edustajia. Lehden perustamisagendassa hän muiden perustajajäsenten tavoin ilmoittaa julkaisun tavoittelevan kielifilosofian kaltaista selkeyttä historiaa koskevassa pohdiskelussa (Ankersmit, Bevir, Tucker ja Wylie 2007). Vähemmän kiistanalaisesti voidaan joka tapauksessa puhua ”uudesta historianfilosofiasta”, joka hyväksyy ajatuksen narraatiosta historiankirjoitusta jäsentävänä muotona, mutta pyrkii sen, ja yleisemminkin historian esittämisen ja tietämisen muotojen, selkeämpään käsitteelliseen ymmärrykseen (ks. Ankersmitin ja Kellnerin toimittama *A New Philosophy of History*).

Mark Dayn tarkoituksena on ollut tuottaa ajantasainen ja kattava esitys historianfilosofian kysymyksistä lähinnä yliopisto-opintojen alkuvaiheessa olevien opiskelijoiden käyttöön. Kirja on jaettu viiteen temaattiseen kokonaisuuteen: ”Evidence of the past”, ”History as science”, ”History as interpretation”, ”From interpretation to discourse” ja ”Truth and reality”. Jokainen osakokonaisuus sisältää kahdesta kolmeen lukua, joiden jälkeen

on muutamia pohdintatehtäviä tai -kysymyksiä.

Historianfilosofian viime vuosikymmenten käänteiden jälkeen alan tuoreelta johdatuskirjalta on lupa odottaa paljon. Valitettavasti teos tuottaa tässä suhteessa pettymyksen. Johdatuskirjaksi Dayn teos esittelee liian ohuesti ja turhan harvoja historianfilosofeja. Ironisesti voisi sanoa, että kyseessä on suhteellisen historianfilosofian filosofia. Jos historianfilosofian johdatuskirja ei käsittele kuin ylimalkaisesti alansa merkittävimpiä filosofeja viimeisen 150 vuoden ajalta, on perusteita epäillä, kuinka hyvin teos onnistuu tehtävässään.

Tekijä on ehkä paremmin perillä tieteenfilosofiasta kuin historian tutkimuksen kiemuroista. Tämä pätee valitettavasti moniin historianfilosofeihin, erityisesti vanhempaan analyttiseen koulukuntaan. Monet kirjan esimerkeistä on lainattu yleisestä tieteenfilosofiasta. Tieteellisten lakien luonnetta selvitetään lauseiden ”yksikään kultakasa ei paina 1 000 kiloa enempää” ja ”yksikään uraanikasa ei paina 1 000 kiloa enempää” kontrafaktuaalisella erolla (s. 64).¹ Lisäksi kirjan monet teemat esitellään tavalla, jotka pätevät mahdollisesti moniin eri aloihin, mutta joissa ei ole mitään erityisesti historian tutkimuksesta kertovaa. Ei edes Dayn liittämä mielenkiintoinen empiirisen tutkimuksen pohjalta syntynyt taulukko histori-

1 Jälkimmäisen universaalien yleistyksen voi sanoa olevan tieteellinen lainalainen, sillä se on välttämättä totta. Siihen, mutta ei edelliseen, pätee kontrafaktuaalinen lause 'jos kasa X olisi urania, niin se painaisi vähemmän kuin 1 000 kiloa'. Isommat uraanikasat ovat epästabileja ja ajautuisivat räjähdysnomaiseen kemialliseen reaktioon.

oitsijoiden arviointikriteereistä auttaa asiaa, sillä siinä esitetyn aineiston suhde teoreettisiin pohdintoihin jää hämäräksi (s. 20–25).

On syytä ihmetellä, miksi Hempelin selitysmalli otetaan kirjassa niin vakavasti. Ei Day sitä kannata, mutta nimenomaan sen ongelmat ja yleisemmin loogisten empiristien ajatus säännöttömästä lainalaisuudesta johtavat neljännessä luvussa kirjan ensimmäiseen merkittävään filosofiseen ehdotukseen: tieteiden tulisi pyrkiä löytämään tapahtumien ja ilmiöiden kausaaliset syyt (69–72). Day pyrkii rehabilitoimaan (historiantutkimuksessa) muodista poismenneet kausaaliset selitykset ja laskee historian tutkimuksen yhdeksi kausaaliseksi tieteeneksi. Jälleen Day kuitenkin uppoutuu perilysefilosofisiin teemoihin ja esittelee viidennessä luvussa kausaation metafysiikkaa sekä David Humen ja Donald Davidsonin filosofiaa. Hän puolustaa Davidsonin näkemystä ”singulaarisesta kausaatiosta”, joka Dayn mukaan tarkoittaa historian tutkimuksen osalta sitä, että kausaaliset selitykset sopivat sekä sellaisiin kuvauksiin, jotka painottavat jatkuvuutta että katkosta, ja sellaisiin, jotka korostavat rationaalista toimintaa ja luonnontieteidenomaista lainalaisuutta (s. 78–79). Toisaalla filosofointi jatkuu Ludvig Wittgensteinin säännönseuraamisen ongelmasta, Peter Winchin wittgensteinilaisvaikutteisesta filosofiasta ja Davidsonin laupeuden periaatteesta, jonka mukaan toisen kulttuurin ihmisten on olettava olevan rationaalisia. Nämä teemat ovat varsin relevantteja yhteiskuntatieteiden filosofian kannalta. Linkki historian tutkimukseen jää valitettavan heikoksi ja liiaksi lukijan arvailujen varaan.

Dayn ehkä omaperäisin ajatus

on, että meidän tulisi käyttää komparatiivista tai rinnastavaa selitysmallia historian tutkimuksessa. Ei pidä kysyä miksi X tapahtui, vaan miksi X tapahtui Y:n sijaan. Emme kysy, miksi tieteellinen vallankumous tapahtui, vaan esimerkiksi, miksi tieteellinen vallankumous tapahtui Euroopassa eikä Aasiassa (s. 80–83). Tällaiseen kysymykseen on Dayn mukaan liitettävä niiden kausaalisten voimien kuvaus, jotka tuottivat kyseisen tapahtuman jonkin toisen sijaan. Yleisemmällä tasolla Day puolustaa naturalismia historian tutkimuksessa. Sen mukaan historian tutkimus on tiede, joka ei eroa olennaisella tavalla yhteiskuntatieteistä eikä myöskään luonnontieteistä. Dayn mukaan historian tutkimusta luonnehtii abstraktius, pyrkimys yleisiin kausaalisiin selityksiin sekä käytäntö soveltaa ja testata oletettuja kausaalisia yleistyksiä.

Yhdeksäs luku, jossa Day tarkastelee historismia ja historian tutkimuksen objektiivisuutta, on kirjan mielenkiintoisin. Historismin voi sanoa syntyneen vastareaktiona ”universalismille”, joka tarkastelee menneisyyttä kuten nykyisyyttä. Monien filosofien näkemys historiasta on tämänkaltainen, jota Ian Hacking on osuvasti luonnehtinut kirjeenvaihdoksi menneisyydessä olevien kaukaisten kirjeenvaihtokavereiden kanssa, jotka auttavat meitä ymmärtämään meitä askarruttavia ongelmia (Hacking 1990, 347). Day kuitenkin aivan oikein huomauttaa, että historismin vaatimus menneisyyden ymmärtämisestä ainutkertaisena johtaa objektivismin dilemmaan: historisti vaatii, että tutkija ymmärtää menneisyyden sellaisena kuin se kaikessa ainutlaatuisuudessaan oli, mutta jos

historiantutkija itse on oman aikansa tuote, hän tuskin pystyy saavuttamaan ymmärrystä menneisyydestä itsestään (niin kuin se todella oli). Hänen esityksensä vastakkaisista vaatimuksista huolimatta heijastaa (myös) omaa aikaansa.

Day hyväksyy, että on mahdollonta muodostaa puolueetonta näkemystä menneisyydestä. Hän esittää, että menneisyyden tekstin voi nähdä kahdella tapaa. Sitä voi kohdella objektina, jolla on tietty historia ja jota pidetään passiivisena päätelmien ”raaka-aineena”. Toisaalta tekstin voidaan ajatella viittaavan jonnekin ja olevan intentionaalinen, ja siten se kykenee kertomaan meille maailmasta. Ensimmäinen suuntautumistapa johtaa objektiivisuuden ongelmiin ja kysymyksiin tutkijan muodostaman kuvauksen totuudellisuudesta. Day ehdottaa, että historiantutkijan ja menneisyyden välinen suhde tulisi nähdä tasapuolisena dialogina:

Tulkinta on dialogista. ...siinä missä hyvä dialogi ei koostu vain yhden henkilön puheesta toiselle, niin ei myöskään hyvä tulkinta muodostu vain tulkitun yksinpuheesta (puhdas objektivismi) eikä tulkitsijan mielivaltaisista sanomisista (puhdas subjektivismi) (163).

Tämä Dayn versio gadamerilaisesta hermeneuttisesta kehästä on tiettyyn rajaan saakka kannatettava. On mielekästä korostaa vastaus-kysymys-mallia oppimisprosessina, jossa historiantutkija etenee yhä syvällisempään ymmärrykseen. Mutta jos Dayn ehdotus otetaan sananmukaisesti, on kysyttävä, puhuuko dialogin toinen osapuoli todella itse. Eikö olisi parempi korostaa, että historiantutkija esittää kysymykset ja lopulta vastaa itse niihin? Menneisyyden jäljet rajoittavat osaltaan järkeviä vas-

tauksia, mutta varsinainen dialogi, jossa toinen osapuoli todella vastaa, käydään aikaisten kanssa.

Luku narrativismista tulee kirjassa myöhään ottaen huomioon, kuinka merkittävästä suuntauksesta on kyse viime vuosikymmenten historianfilosofiassa. Dayn kanta on, että narratiivi jäsentää historiakirjoitusta ja historian esitystapoja. Toisaalta hän menee tätä pidemmälle ja ehdottaa, että ihmisen suunnitelmat, toiminta ja muistaminen sekä yksilön että kollektiivin tasolla ovat narratiivisia muodoiltaan. Day nostaa esiin Quinen muotoileman teesin teorioiden alimääräytymisestä, jonka voi sanoa olevan filosofinen teema, joka on suoraan relevantti historiantutkimuksen kannalta. Historiantutkimukseen soveltaen kysymys on siitä, onko mahdollista edes periaatteessa väittää menneisyydestä kertovan todistusaineiston perusteella, että jokin tietty narraatio tai teesi historiasta on uniikisti oikea tai tosi. Dayn sosiaalisen konstruktivismin kritiikki osuu kuitenkin ainakin historiantutkimuksen osalta harhaan (s. 204–207). Tuskin monikaan väittää, että menneisyys itsessään on konstruoitu. Kysymys on useimmiten siitä, että jos oletetaan (lähes tautologisesti), että *esitys* menneisyydestä on konstruoitu, usein väitetään lisäksi, että meillä ei ole mahdollisuutta millään tavoin testata konstruointejamme menneisyyteen itseensä.

Day sitoutuu kognitivismiin, jonka mukaan sekä narraation osilla että niillä itsellään on totuusarvo, mutta lukija jää kaipaamaan tarkempia vastauksia kysymyksiin. Voiko menneisyydellä itsellään ajatella olevan narratiivinen muoto, miten historian todistusaineiston

voi nähdä oikeuttavan narraatioita ja millä perusteella narratiivien voidaan sanoa olevan tosia tai epätosia? Ei voi ajatella, että historiantutkijan esitys välttämättä palautettaisiin minkään yksittäisen ihmiskollektiivin narraatioon, eikä että yksikään tällainen narraatio olisi tosikuvaus historiasta. On kysyttävä, onko historia itsessään narratiivinen, jos sitä ei sidota minkään tietyn ihmisyhteisön menneisyyskuvaan.

Teemaa on hyvä pohtia vaikkapa viime aikoina Suomessa velloneen Viron historiaa koskevan keskustelun avulla. Yksinkertaistaen voi sanoa, että virolaisen historianäkemyksen mukaan Neuvostoliitto miehitti Viron ja venäläisen mukaan kyseessä oli Viron vapaaehtoinen liittyminen Neuvostoliittoon. Kuvaannollisempaakin kieltä on käytetty. Jutta Zilliacuksen mukaan (*A-Talk* 26.3.2009) Viro raiskattiin ja vastapuolen edustajan, Leena Hietsen, mukaan kyse oli konsensuaalisesta seksistä. Todella mielenkiintoinen kysymys on se, voidaanko edes periaatteessa ajatella, että toinen näistä narraatioista on lähempänä totuutta kuin toinen. Vai onko meidän haettava toisenlaiset arviointikriteerit? Ankersmitin kanta hänen kirjassaan *Narrative Logic* (1981) oli kielteinen kaikkiin näihin kysymyksiin. Hän kuitenkin ehdotti, että vaikka narraatio ei ole tosi eikä epätosi, niin sen tulee olla sopusoinnussa yksittäisten faktojen kanssa. Lisäksi narraation tulee olla sisäisesti johdonmukainen ja mahdollisimman luova konstruktio (ks. Ankersmit 1981, 219, 258). Mutta mihin tämä jättäisi meidät virolaisten ja venäläisten narraatioiden arvioinnin suhteen?

Samainen Ankersmit (2000) syyttää kirja-arvostelussaan Mark

Bevirää yrityksestä pakottaa menneisyyden maailma analyttisen filosofian muottiin teoksessa *The Logic of History of Ideas* (1999). Seurauksena on, että kirjan lukemisen jälkeen lukijalle saattaa jäädä olematon käsitys aatehistorian käytännöstä ja ongelmista. Samantyyppisestä paheesta syyttäisiin Daytä. Hän sijoittaa historianfilosofian yhdeksi tieteenfilosofian alalajiksi. Filosofian ajatukset siirretään aika suoraan historiantutkimukseen, eikä tämä auta ymmärtämään parhaalla mahdollisella tavalla, mistä historiantutkimuksessa oikein on kysymys.

Eräs vastakohtainen tapa Dayn kaltaiselle ulkokohtaiselle historianfilosofoinnille on ottaa historiantutkijoiden käytäntö teoreetisoinnin lähtökohdaksi. Heidän jo olemassaoleva käytäntönsä muodostaa tällöin empiirisen lähdeaineiston, johon teoreettiset mallit nojaavat ja sovitetaan. Suomessa tällaista suuntausta parhaiten edustaa Jorma Kalela (2002).

Tarvitsemme kuitenkin myös pätevää ja valaisevaa ”puhtaasti” käsitteellistä historianfilosofiaa. On pohdittava, minkälaisia oletuksia historiantutkimus voi mielekkäästi pitää sisällään ja mitä seuraa jo hyväksytyistä. Mutta tämä vaatii, että jo olemassaolevat teoriat ja mallit historiantutkimuksesta otetaan vakavasti, ja ennen kaikkea sitä, että pohditaan lähtökohtaisesti historiantutkimusta ja sen ongelmia. Yleisfilosofinen ja tieteenfilosofinen tematisointi voi olla monin paikoin hyvinkin valaisevaa, mutta pohdinnan on mentävä historiantutkimuksellisen suodattimen läpi.

Puutteistakin huolimatta teos tuo ilahduttavasti yhden uuden näkökulman historianfilosofiaan.

Kirjallisuus

- Ankermit, F. (1981). *Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language*. University of Groningen: Krips repro meppel.
- Ankersmit, F. (2000). ”Comments on Bevir's *The Logic of the History of Ideas*.” *Rethinking History* 4, 321–331.
- Ankersmit, F., Bevir, M., Roth, P., Tucker, A. ja Wylie A. (2007). ”The Philosophy of History: An Agenda.” *Journal of the Philosophy of History* 1, 1–9.
- Ankersmit, F ja Kellner H. (toim.) (1995). *A New Philosophy of History*. London: Reaktion Books.

- Bevir, M. (1999). *The Logic of the History of Ideas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. London: Penguin Books.
- Hacking, Ian (1990). ”Two Kinds of ‘New Historicism.’” *New Literary History* 21, 343–364.
- Kalela, J. (2002). *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tucker, A. (toim.) 2008. *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Chichester: Wiley-Blackwell.

Kirjoittaja toimii tutkijatohtorina Leidenin yliopistossa.

Tieteelliset seurat esillä KIRJAMESUILLA HELSINGISSÄ

22.–25.10.2009 Helsingin messukeskus, Messuaukio 1, Helsinki.
Tiedekirja – Vetenskapsbokhandeln – myyntinäyttelyllä on messuilla myyntipiste osastolla 6 k 35.

Tieteellisten seurain valtuuskunnalla on yhdessä jäsenseurojen ja Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan kanssa ohjelmaa seuraavasti:

LAUANTAI 24.10. KLO 10:30–12:00 KAIKKI EVOLUUTIOSTA

Tutkijoiden viimeisin sana evoluutiosta. Tiedetoimittaja, FT **Katja Bargum** haastattelee akatemiaprofessoria **Ilkka Hanskia**, professori **Arto Mustajokea** ja professori **Petri Ylikoskea** Kullervosalissa.

Mitä Darwin todella sanoi? Charles Darwin-luento hänen teostensa pohjalta. Professori **Anto Leikolan** johdolla esitellään teokset *Beaglen matka*, *Lajien synty* ja *Tunteiden ilmaisu ihmisillä ja eläimillä*.

SUNNUNTAI 25.10. KLO 10:30–11:30 AVARUUDEN ELÄMÄÄ

Avaruuden elämä ja uusia ihmeitä. Tähtitieteen merkkivuoden kunniaksi maailmankaikkeudesta etsitään elämää ja (uus)ia ihmeitä. Haastattelijana **Jari Mäkinen**. Mika Waltari -lava.

Järjestäjät: Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta, Tieteellisten seurain valtuuskunta, Gaudeamus, Suomen Oppihistoriallinen Seura ja Ursa.

Lisätietoja: www.finnexpo.fi/kirja